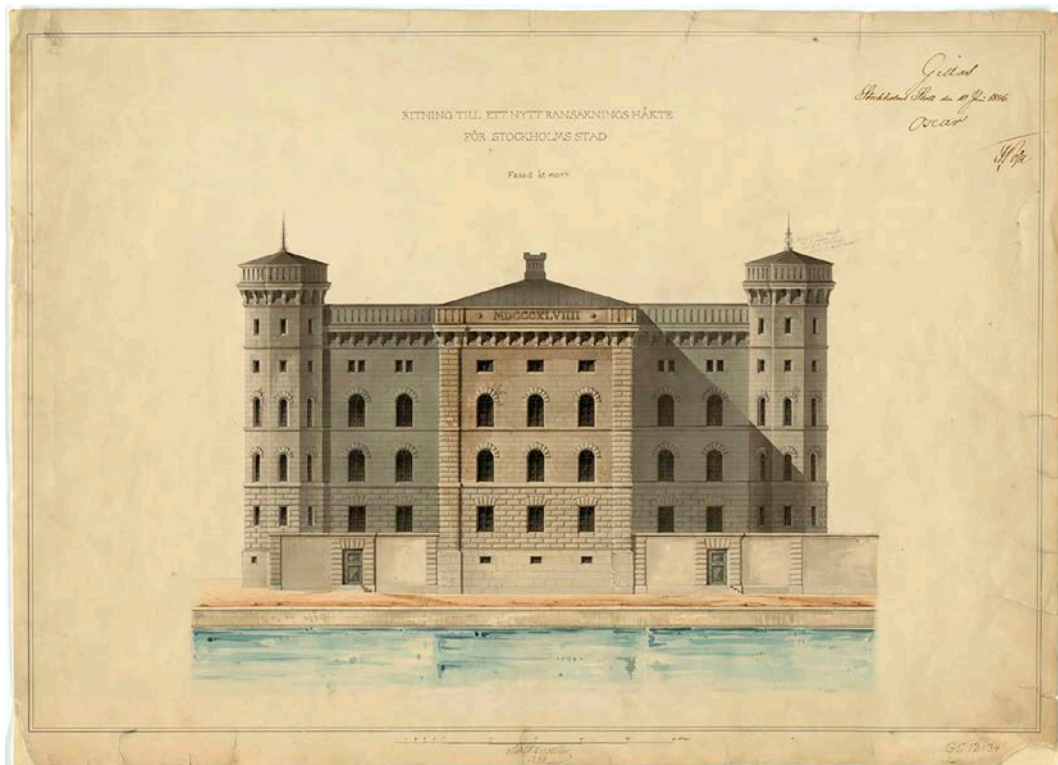

LÄMNINGAR EFTER RANNSAKNINGSG-

HÄKTET I GAMLA STAN 1852–1929

Arkeologisk undersökning i form av schaktningsövervakning inom fornlämning L2015:7789/RAÄ Stockholm 103:1 vid Ledamotshuset, fastigheten Mars och Vulcanus 1, Stockholms kommun och län, Uppland

PETER SILLÉN

Rapporter från Arkeologikonsult 2020:3305

ARKEOLOGIKONSULT
Optimusvägen 14
194 34 Upplands Väsby
Tel: 08-590 840 41

www.arkeologikonsult.se

OMSLAGSBILD: Fasadritning över Rannsakningsfängelset/Cellfängelset mot nordväst, från 1846. Källa: Stadsmuseet i Stockholm. Objekt-ID: Stockholms stadsarkiv SE/SSA/0085/GS/12:34. CC-BY.

ALLMÄNT KARTMATERIAL:

Fastighetskartan: © Lantmäteriet Dnr: 50007066_140003
Terrängkartan, samt GSD-Översiktskartan: Lantmäteriet (CC0)

© Arkeologikonsult 2020

Upphovsrätt, där inget annat anges, enligt Creative Commons licens CC BY.
Villkor finns tillgänglig på <http://creativecommons.org/licenses/by/4.0/deed.sv>

LÄMNINGAR EFTER RANNSAKNINGS- HÄKTET I GAMLA STAN 1852–1929

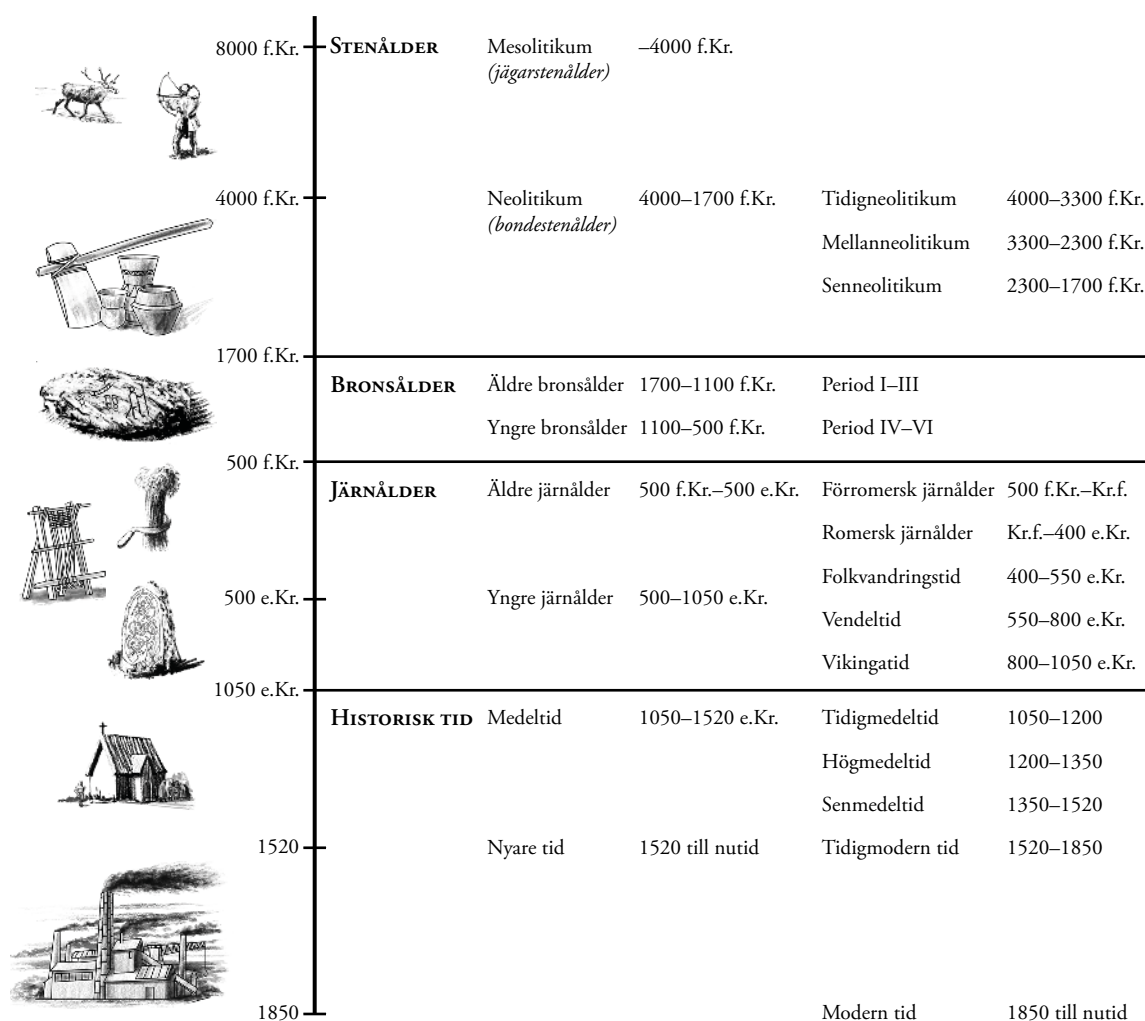
Arkeologisk undersökning i form av schaktningsövervakning inom fornlämning L2015:7789/RAÄ Stockholm 103:1 vid Ledamotshuset, fastigheten Mars och Vulcanus 1, Stockholms kommun och län, Uppland

PETER SILLÉN

Rapporter från Arkeologikonsult 2020:3305

ARKEOLOGISK PERIODINDELNING

ANTIKVARISK BEDÖMNING

Antikvarisk bedömning anger hur man enligt kulturmiljölagen (1988:950), och till viss del även skogsvårdslagen (1979:429), bedömt lämningen och dess eventuella lagskydd vid registreringstillfället. Den slutgiltiga bedömningen görs alltid av Länsstyrelsen.

Fornlämning är en lämning som omfattas av skydd enligt kulturmiljölagen. För att en lämning ska kunna bedömas som fornlämning krävs att den tillkommit före 1850, är en lämning efter människors verksamhet under forna tider, som har tillkommit genom äldre tiders bruk och som är varaktigt övergiven. Det är förbjudet att utan tillstånd från Länsstyrelsen rubba, ta bort, gräva ut eller på annat sätt ändra eller skada en fast fornlämning.

Möjlig fornlämning innebär att man vid registreringstillfället inte kunnat ta ställning till om lämningen är en fornlämning

eller inte. Lämningen måste vara bekräftad i fält. Möjlig fornlämning kan även anges för en lämning som har undersökts i samband med en arkeologisk undersökning, men där man inte fastställt lämningens utbredning.

Övrig kulturhistorisk lämning används för kulturhistoriska lämningar som har tillkommit efter 1850, men som ändå anses ha ett antikvariskt värde. Bedömningen används även för vissa lämningar som inte uppvisar fysiska spår, till exempel fyndplats eller plats med tradition.

Ingen antikvarisk bedömning används för lämningar som blivit helt borttagna genom en arkeologisk undersökning eller förstörda. Inget skydd enligt kulturmiljölagen kvarstår. Lämningar som endast är kända via kartmaterial, skriftlig eller muntlig källa och inte har kunnat återfinnas i fält, kan inte heller ha en antikvarisk bedömning.

INNEHÅLLSFÖRTECKNING

SAMMANFATTNING.....	7
INLEDNING	7
BAKGRUND.....	8
TIDIGARE ARKEOLOGISKA UNDERSÖKNINGAR	9
GENOMFÖRANDE	10
RESULTAT	10
TOLKNING OCH UTVÄRDERING	13
REFERENSER	15
Litteratur	15
Historiska kartor.....	15
Otryckta källor.....	15
ADMINISTRATIVA UPPGIFTER.....	16
Bilaga 1. Anläggningstabell	17

Figur 1. Undersökningsområdet i norra delen av Gamla stan i centrala Stockholm. Mot bakgrund av Terrängkartan, skala 1:50 000.

SAMMANFATTNING

Arkeologikonsult har utfört en arkeologisk undersökning i form av schaktningsövervakning på innergården till fastigheten Mars och Vulcanus 1 i norra delen av Gamla stan i Stockholm. Undersökningen utfördes med anledning av Riksdagsförvaltningens om- och tillbyggnad mellan norra och södra flygeln

inom fastigheten (figur 1). Vid schaktningen påträffades flera grundmurar, ett fundament till en ugn, alternativt en spis, samt olika konstruktioner och lager. Tolkningen är att lämningarna kommer från Rannsaktionsfängelset som stod färdigt 1852. Inga fynd tillvaratogs.

INLEDNING

Med anledning av Riksdagsförvaltningens om- och tillbyggnad av fastigheten Mars och Vulcanus 1 i Gamla stan i Stockholm utförde arkeologikonsult en arkeologisk undersökning i form av schaktningsövervakning inom fornlämning L2015:7789/RAÅ Stockholm 103:1. Fornlämningen utgörs av Stockholms stadslager från medeltid till tidigmodern tid

(figur 2). Undersökningen utfördes under några dagar i april och maj 2020 på uppdrag av Länsstyrelsen i Stockholms län (Lst dnr 431-36680-2019). Syftet med undersökningen var att med ett vetenskapligt arbetssätt dokumentera fornlämningen om anläggningar eller konstruktioner skulle framkomma i samband med schaktningen.

Figur 2. Undersökningsområdet på innergården till fastigheten Mars och Vulcanus 1 i norra delen av Gamla stan. Mot bakgrund av Fastighetskartan, skala 1:5 000.

BAKGRUND

Kvarteret Mars och Vulcanus ligger vid Norrström med Kanslikajen på norra sidan, Rådhusgränd i väster och Myntgatan i söder och anlades i mitten av 1600-talet. Den äldsta kända bebyggelsen i kvarteret är stadsmuren från 1400-talet direkt norr om Myntgatan. Försvarsverket förstärktes med det så kallade Kvarntornet närmast Rådhusgränd. När stadsmuren hade tjänat ut sin funktion revs den på 1600-talet för att sedan ge plats åt det nya kvarteret. Vid slutet av 1600-talet flyttade det kungliga myntet, eller Myntverket, till kvarteret Vulcanus och blev kvar till 1850. Kvarteret är i dag ett Kanslihuskomplex med Ledamotshuset i den västra delen. Kvarterets nuvarande form stod färdigt 1937 då man sammanförde de båda kvarteren Mars och Vulcanus till ett genom att bygga samman fastigheterna och sätta

igen Myntgränd som tidigare hade separerat de två kvarteren (Klange 2017:7f; figur 3).

I kvarteret Mars skedde myntning i det så kallade Lilla mynthuset, men byggnaden blev sedermera tjänstebostad åt myntkamreren. Hela kvarteret revs 1847 inför uppförandet av Rannsakningsfängelset som stod färdigt 1852. Fängelset blev Stockholms huvudsakliga häkte och var direkt kopplat till rådhuset i det Bondeska palatset (i dag Högsta domstolen) på andra sidan Rådhusgränd. Fängelset var byggt enligt det så kallade Philadelphiasystemet med individuella moderna celler och hade Sveriges första vattentoaletter. Rannsakningsfängelset användes fram till 1911 men revs först 18 år senare (Julin & Hesselman 1948:89ff; Klange 2017:8).

Figur 3. Undersökningsområdet, 1400- och 1500-talets stadsmurar samt strandlinjernas ungefärliga sträckning år 1300, 1600 och 1733. Mot bakgrund av Fastighetskartan med tillägg av vägar från underlagskarta från Stockholms kommun, skala 1:1 500.

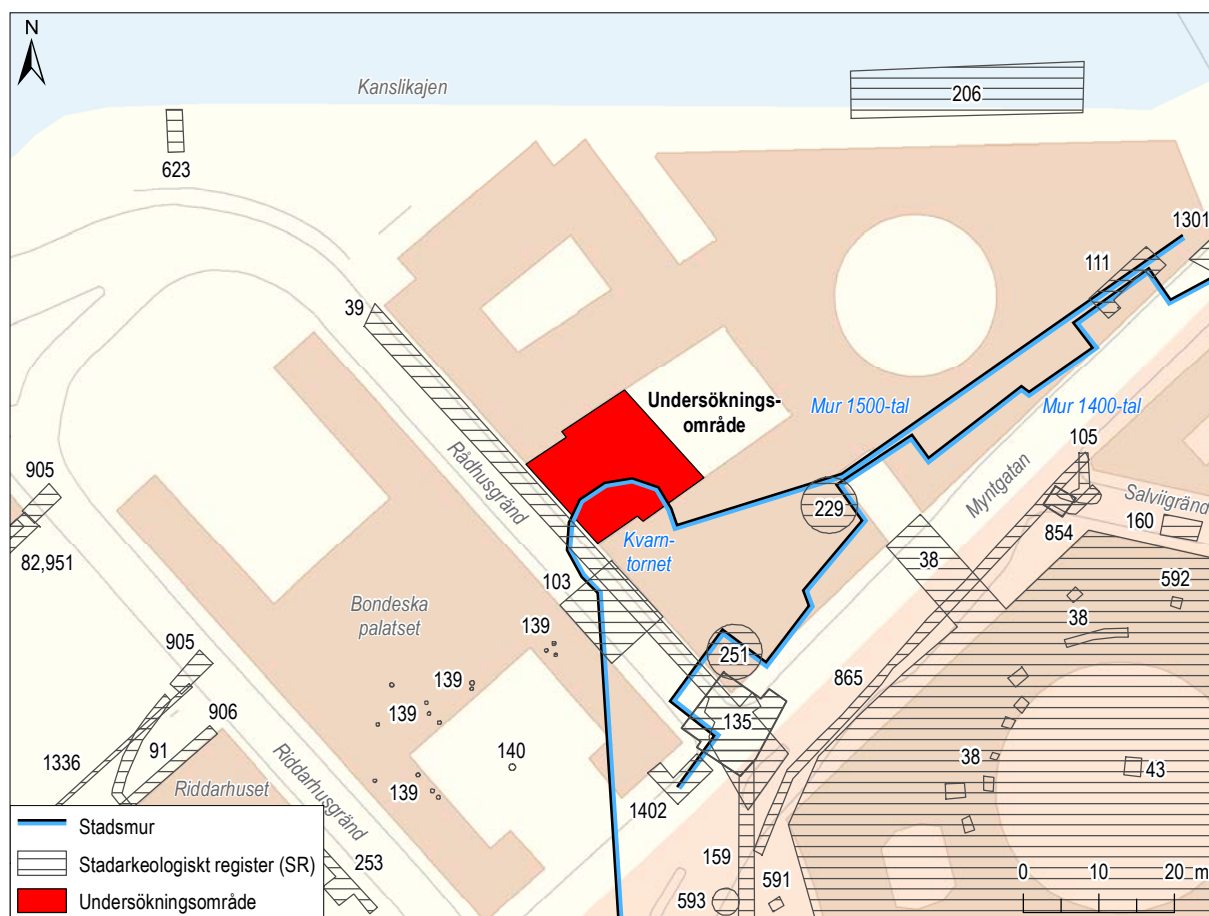
TIDIGARE ARKEOLOGISKA UNDERSÖKNINGAR

Uppgifter om tidigare arkeologiska undersökningar i Stockholm går att finna i Stadsmuseets Stadsarkeologiskt register (SR-registret).

Längs hela Rådhusgatan ner till Myntgatan undersöktes ett 3 meter brett vattenledningsschakt 1951. Knappt 50 meter in från Myntgatan påträffades omkring 130 silvermynt, flertalet från 1592–1593. Fyndplatsen låg cirka 20 meter utanför 1500-talets stadsmur. Även murrester från det runda Kvarntornet, som var en del av stadsmuren, påträffades i samma schakt (SR 39). Samma år grävdes det i korsningen Myntgatan och Rådhusgatan. Då påträffades murstensgrunder till vad som ansågs vara stentornet vid Kolmätargränd som var 9 meter brett och 8 meter djupt med yttermurar som var 1,35 meter tjocka (SR 135; Hansson 1976:88ff). 1934 påträffades murrester efter ännu ett torn vid utgrävningar i den östra

delen av kvarteret Mars och Vulcanus. Murarna kom från ett torn i stadsmuren från 1400-talet (SR 111; a.a.; figur 4).

Redan 1929 genomfördes schaktningar i Rådhusgränd mellan Kanslihuset och Gamla rådhuset vilket ledde till upptäckten av två parallella murar till de nuvarande husen och därtill tre vinkelräta murar. Den vinkelräta muren längst i norr var cirka 1,2 meter bred och i dess västra del låg ett skift med fyra tegelstenar i längd på en mur. Den mellersta vinkelräta muren hade förtagning i väggen till Kanslihuset. Tolkningen från undersökningen var att denna grundmur härrörde från vaktstugorna till fängelset som legat på platsen (SR 103). Av en tillfällighet förekommer nummer 103 och 111 både som SR-nummer och som nummer till undersökta anläggningarna från innergården till Ledamotshuset.

Figur 4. Undersökningsområdet, stadsarkeologiskt register (SR) med tidigare undersökningar, Stockholms stadsmurar. Mot bakgrund av Fastighetskartan med tillägg av vägar från underlagskarta från Stockholms kommun, skala 1:1 000.

GENOMFÖRANDE

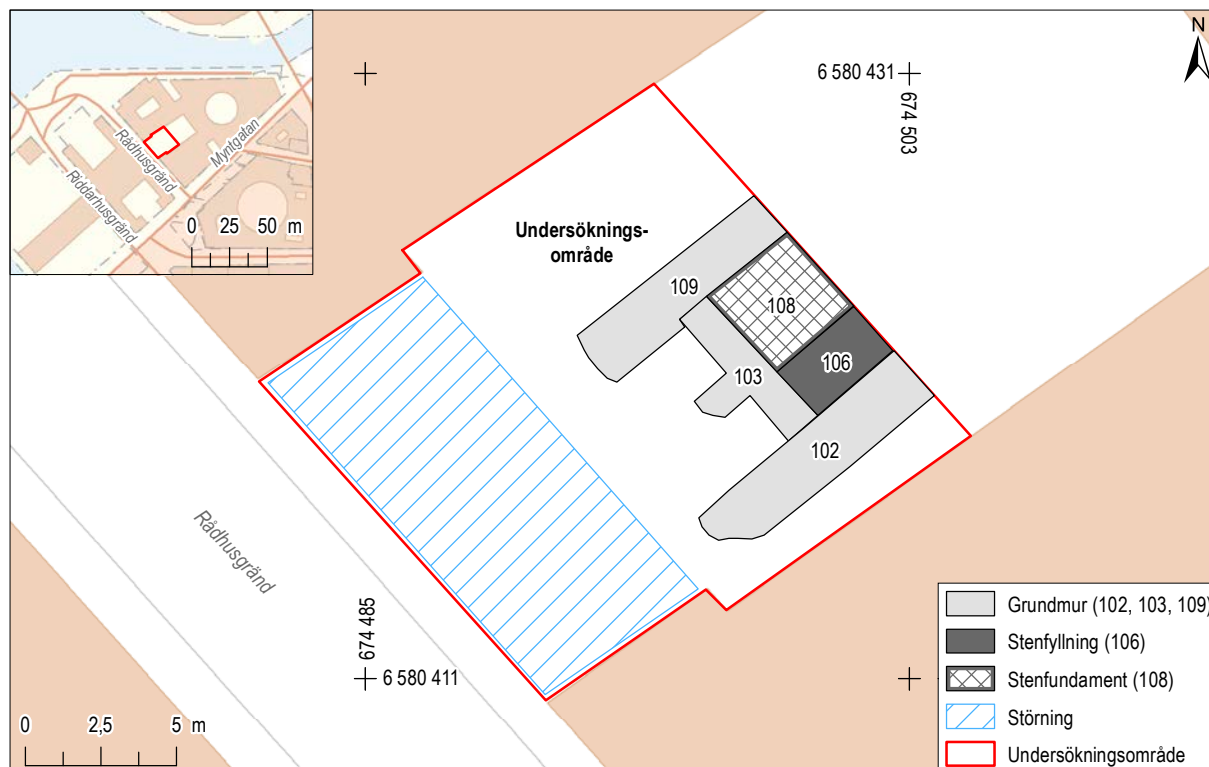
Hela undersökningsytan var 247 m² stor och undersöktes etappvis. Manuell inmätning skedde med lasermätare och tumstock utifrån givna koordinater och höjdnivåer på innergården varpå kontexterna ritades för hand för att sedan digitaliserades i efterhand. Eftersom Kanslihuset är ett skyddsobjekt råder ett generellt fotoförbud inom området. Därför gick

det inte att fotodokumentera med egen kamera. I stället var det Riksdagsförvaltningen som stod för kamera. Bilderna som togs skulle granskas och godkännas innan de fick lämnas ut. Bildkvaliteten försämrades eftersom fotona endast fick skrivas ut på papper och inte användas digitalt.

RESULTAT

Resultaten från undersökningen bestod av ett flertal konstruktioner och lager (bilaga 1). Till konstruktionerna räknas tre grundmurar, en stenvägg, ett stenfundament, ett ugnsfundament och rester av en förmodad tegelvägg. Det fanns två konstruktionslager, ett avsatt lager och två utfyllnadslager. Cirka 90 m² var helt stört i den västra delen på grund av en betongtrappa som byggdes längst i väster in mot gården någon gång under 1900-talet. Samtliga lämningar som fanns utmed undersökningsområdets gräns åt nordost fortsatte in i schaktväggen.

Två grundmurar (102, 109) sträckte sig från nordost till sydväst och var parallellt ställda med ett avstånd på cirka 5,3 meter från varandra (figur 5). Den tredje muren (103) stod i rät vinkel mellan mur 102 och 109, men hade även ett utskott åt sydväst. Samtliga murar har ursprungligen fortsatt ett stycke längre åt sydväst, men förstördes i samband med byggnationen av betongtrappan.

Figur 5. Grundmurarna till fängelset. Mot bakgrund av Fastighetskartan med tillägg av vägar från underlagskarta från Stockholms kommun, skala 1:250. Översikt med Fastighetskartan, skala 1:5 000.

Figur 6. Tömning av stenfyllningen (106) med grundmur 102 till vänster i bild, grundmur 103 överst i bild och stenfundament 108 till höger i bild. Foto från nordost.

Mellan grundmurarna fanns ett murat stenfundament (108) som var 3,3 meter brett och minst 3,4 meter långt (med fortsättning in i schaktväggen i nordost). Den resterande delen i utrymmet mellan grundmurarna och stenfundamentet var fyllt med stora skarpkantade stenar (106), men var inte murade som stenfundamentet (figur 5 och 6).

En stenvägg (101) låg på stenfundamentet och på större delen av stenfyllningen. Stenväggen, som sannolikt varit ett golv, var lagd i 3–4 skift där det översta skiftet utgjordes av kalk- eller sandsten (figur 7). Övriga stenar var av granit. Tvärs över stenväggen låg ett skift med tegelstenar som var 1,35 meter brett i riktning från sydväst till nordost. I anslutning till dessa konstruktioner i sydväst påträffades ett stenfundament i kalk- eller sandsten

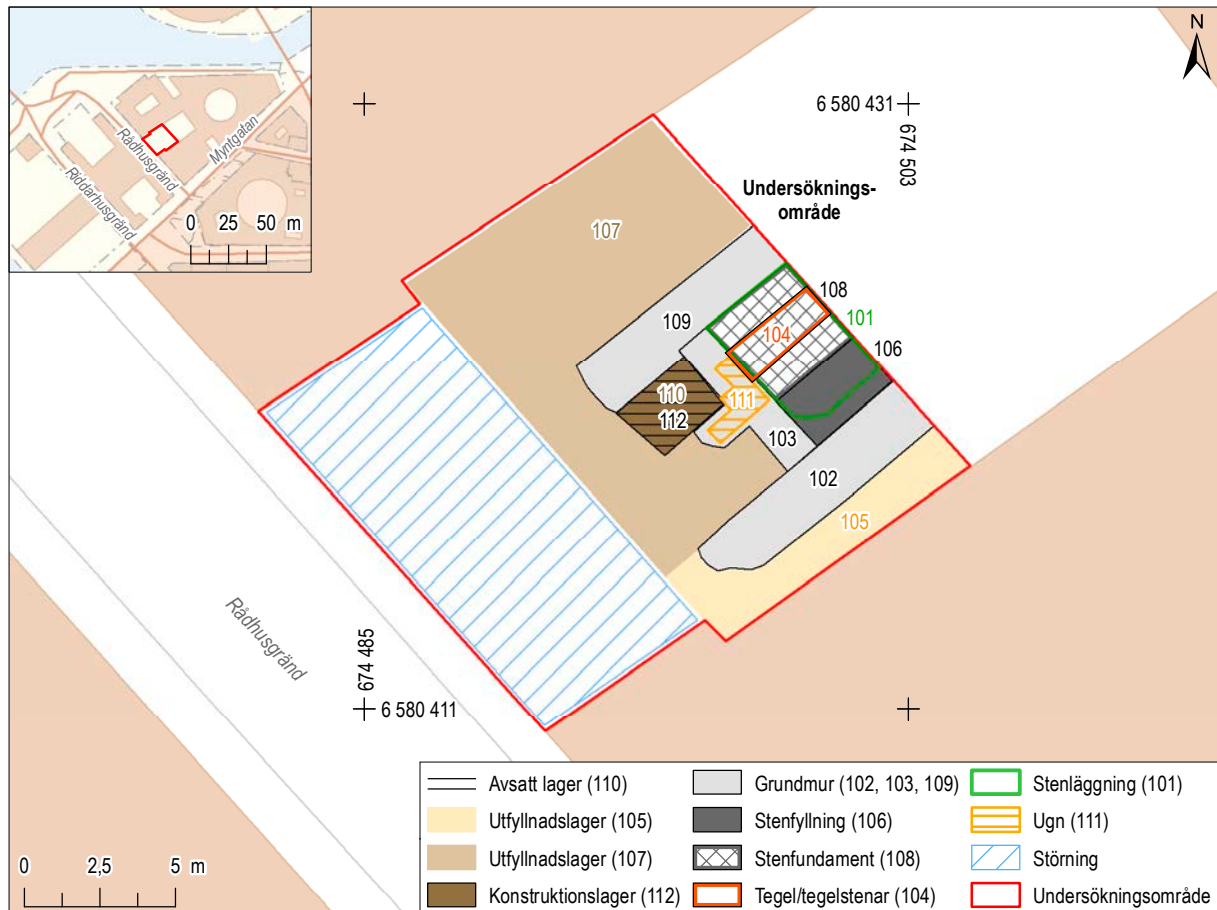
Figur 7. Golvytan till stenfundament 101 bestod av plana och släta kalk- eller sandstenar. Foto från sydst.

troligen till en ugn (111) och ett avsatt lager (110) innehållande en stor mängd träkol (figur 8). Det avsatta lagret med träkol låg på ett konstruktionslager (112) bestående främst av en stor mängd tegel, men även av stenar (figur 9).

Samtliga lämningar var omgärdade av två utfyllnadslager. Det ena lagret (105) framkom i sydost och det andra (107) i nordväst och sydväst. Lager 105 var uppfyllt med stora mängder tegelkross närmast betongväggen i sydost och har sannolikt fyllts upp på 1930-talet när Kanslihuset byggdes. Lager 107 bestod mer av humös, siltig jord och fylldes troligen ut när Rannsakningsfängelset byggdes eftersom det fortsatte in under konstruktionslager 112.

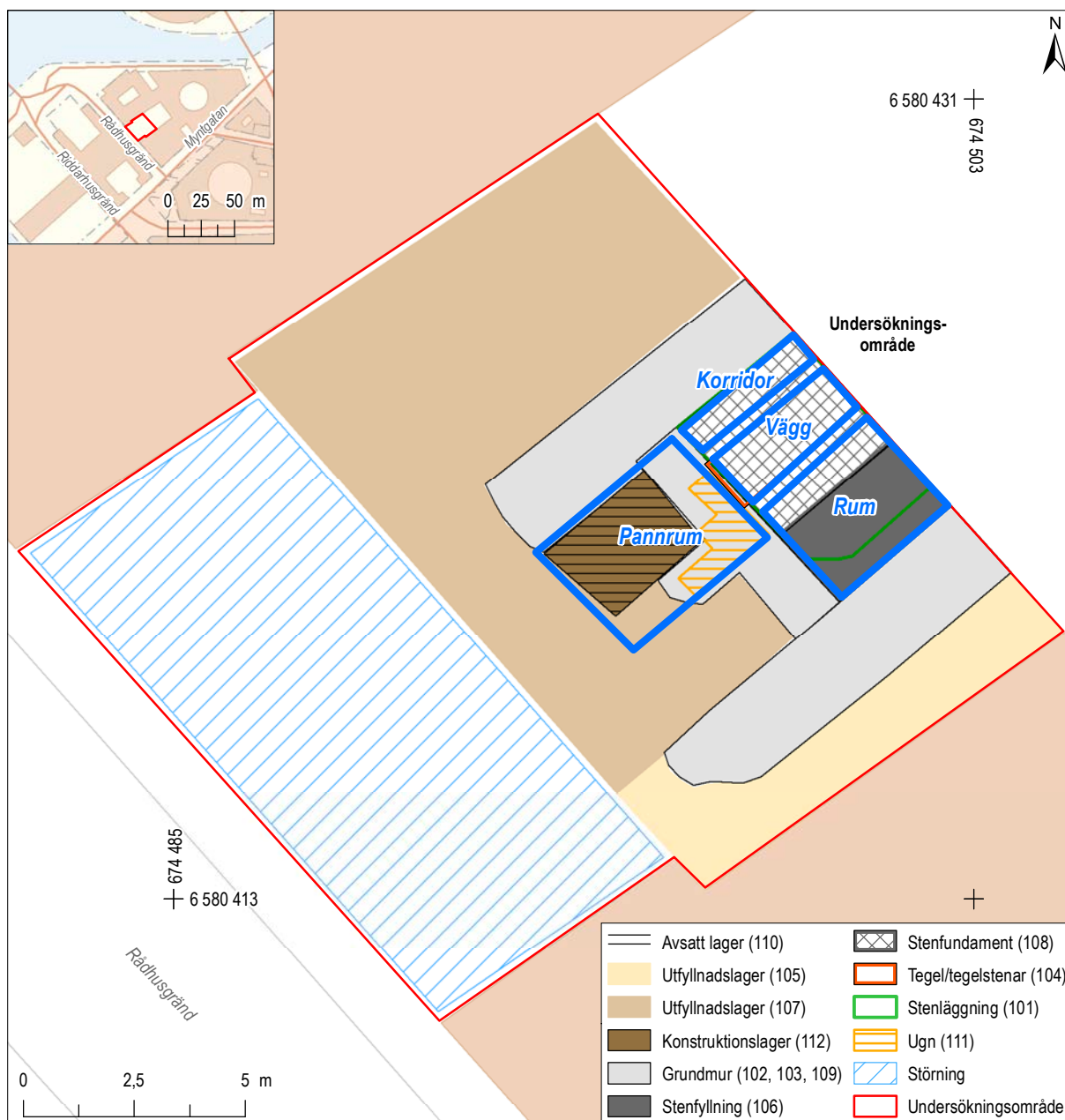
Figur 8. Ugnsfundamentet 111 centralt i bild med tegelkonstruktionen 104 till vänster samt det kolrika avsatta lagret till höger i bild. Foto från nordväst.

Figur 9. Vid undersökningen påträffades en stenläggning, en tegelkonstruktion och en ugn ovanpå murarna samt olika lager. Mot bakgrund av Fastighetskartan med tillägg av vägar från underlagskarta från Stockholms kommun, skala 1:250. Översikt med Fastighetskartan, skala 1:5000.

spridits dit från det kolrika lagret 110 genom upp-
 repad gångtrafik från pannrummet (figur 11). I
 ett protokoll från 1906 gällande en inspektion av
 Rannsakningsfängelset omnämns uppvärmningen
 av fängelset. Cellerna värmdes upp genom ett
 varmvattensystem, korridorerna med kaminer och
 badrummet uppvärmdes i särskilda pannor (Digi-
 tala Stadsarkivet).

Lämningarna efter Rannsakningsfängelset påträffades inom fornlämningen Stockholms stadslager, men klassas inte som fornlämning eftersom fornlämningsgränsen går vid 1850 och fängelset stod färdigt först 1852.

Figur 11. En rumslig tolkning (markerade i blått) av lämningarna utifrån undersökta konstruktioner och lager. Mot bakgrund av Fastighetskartan med tillägg av vägar från underlagskarta från Stockholms kommun, skala 1:150. Översikt med Fastighetskartan, skala 1:5 000.

REFERENSER

Litteratur

HANSSON, H. 1976. *Stockholms stadsmurar*. Monografier utgivna av Stockholms kommunalförvaltning. Stockholm.

HEDLUND, J. 2012. *Polhemsslussen. Slussen, Stockholms stad, RAÄ 103*. Arkeologisk schaktningsövervakning, delrapport SR 1173. Stockholms stadsmuseum rapporterar 26.

JULIN, H. & HESSELMAN, B.G.H.V. 1948. *Ett storbygge för hundra år sedan. Rannsakningsfängelset Myntgatan 6*. Stockholm.

KLANGE, J. 2017. *Ledamotshusets norra flygel. Arkeologisk förundersökning i form av antikvarisk kontroll inom RAÄ-nr 103:1, i kvarteret Mars och Vulcanus, Stockholms socken och kommun, Uppland, Stockholms län*. Rapporter från Arkeologikonsult 2017:2976.

Historiska kartor

1848 ÅRS KARTA ÖVER STOCKHOLM

Upphov: Küsel, Carl Jakob (1809–1866)

Objekt-ID: Stockholms stadsarkiv, Stockholms stadsarkivs kartsamling NS 442, SE/SSA/0234/J 2 A:46 Karta öfver staden inom Broarne med Riddarholmen, Küsel 1848

<https://stockholmskallan.stockholm.se/post/10198>

Otryckta källor

DIGITALA STADSMUSEET, STOCKHOLMS STAD
Bihang nr 81 till Beredningsutskottets utlåtanden och memorial för år 1906. Handlingar rörande en af kungl. maj:t anbefalld undersökning af Stockholms stads rannsakningshäkte.

https://sok.stadsarkivet.stockholm.se/Bildarkiv/Egenproducerat/Kommuntrycket/KTR0074_021_ps.pdf

STOCKHOLMSKÄLLAN, STOCKHOLMS STAD
Sökord: Fasadritning över Rannsakningsfängelset/Cellfängelset mot norr, 1846

ObjektID: Stockholms stadsarkiv, SE/SSA/0085/GS/12:34

Sökdatum: 2020-05-08

<https://stockholmskallan.stockholm.se/post/24333>

STAD SARKEOLOGISKT REGISTER FÖR STOCKHOLM (SR)

<https://stadsarkeologisktregister.stockholm.se/register>

ADMINISTRATIVA UPPGIFTER

Uppdragsgivare:	Länsstyrelsen i Stockholm
Länsstyrelsens dnr:	431-36680-2019
Länsstyrelsens beslutsdatum:	2019-09-02
Arkeologikonsults projektnr:	3305
Uppdragsnr i KMR:	201901010
Företagare:	Riksdagsförvaltningen
Typ av undersökning:	Arkeologisk undersökning i form av schaktningsövervakning
Utförandetid, fältarbete:	14, 28–29 april, 6–8 maj 2020
Län:	Stockholm
Socken:	Stockholm
Kommun:	Stockholm
Fastighetsbeteckning:	Mars och Vulcanus 1
Lämnings-nr, KMR:	L2015:7789
RAÄ-nr, FMIS:	Stockholm 103:1
Inmätningmetod:	Inmätning med lasermätare utifrån utsatta koordinater
Koordinatsystem:	SWEREF99 TM
Höjdsystem:	RH 2000
Rapportansvarig:	Peter Sillén
Projektledare:	Peter Sillén
Planer och layout:	Ida Söderström
Kvalitetsgranskning:	Philip Tonemar
Fynd:	Inga fynd tillvaratagna

Fornminnesregistret (FMIS) stängdes ner i början av 2019 och har ersatts av Kulturmiljöregistret (KMR). I denna rapport hänvisas till både RAÄ-nr i FMIS och till lämningsnummer i KMR i kartor och text.

BILAGA 1. ANLÄGGNINGSTABELL

Kontext-nr	Definition	Höjd (meter över havet)	Beskrivning
101	Stenläggning	2,2	Stenläggning med stenar i 3–4 skift i huvudsaklig storlek 0,2–0,4 meter stora. En sten cirka 1,0 meter stor. Översta skiftet bestod av sand- eller kalksten, i övrigt granit. Stenläggningen var 4,6 x 3,3 meter stor, men avgränsades inte i nordost vid gränsen för schaktet. Stenläggningen låg över lager 106 i den sydöstra delen och över konstruktion 108 i den nordvästra delen samt under konstruktion 104. Något skadad i södra hörnet. Små förekomster av träkol på ytan i den nordvästra delen. Träkolet har sannolikt trampats in i stenläggningen från intilliggande lager 110 som innehöll stora mängder träkol.
102	Grundmur	2,2	Förstörd i sydväst vilket sannolikt har skett i samband med tidigare byggnation av betongtrappa. Muren avgränsades inte i nordost vid gränsen för schaktet. Muren hade slåthuggna sidor och bestod av granitstenar i storleksklassen 0,3–0,9 meter och var murad med alunbruk. Muren fortsatte även ner under schaktets nedersta nivå på 0,7 m.ö.h.
103	grundmur	1,9	Grundmur som var 1,3 meter bred och 5,3 meter lång från nordväst till sydost uppbyggd av granitstenar i storleken 0,4–0,7 meter. Mitt på muren fanns ett avsnitt som gjorde en avstickare åt sydväst. Denna del var murad i förband med den övriga muren. Muren var här 1,1 meter bred och endast 1,0 meter lång på grund av att den hade förstörts av tidigare byggnation av trappa i sydväst. Muren hade slåthuggna sidor och var murad med alunbruk och stod mellan mur 102 i sydost och mot mur 109 i nordväst utan någon fog dem emellan. Muren fortsatte även ner under schaktets nedersta nivå på 0,7 m.ö.h.
104	Tegelkonstruktion	2,3	Ett skift med tegelstenar troligen från en tegelvägg ovanpå den centrala delen av stenläggning 101. Väggen var 3,4 meter långt från sydväst till nordost och 1,35 meter bred. Tegelstenarna avgränsades av ett lågt stenfundament (111) i sydväst. Väggen avgränsades inte i nordost på grund av schaktets begränsning. En tegelsten var stämplad Höganäs. Hela tegelstenar mättes in sydväst och vid schaktkanten i nordost.
105	Utfyllnadslager		Utfyllnadslager mellan stenmur 102 och husväggen i sydost. Lagret bestod främst av sand och en stor mängd tegel och tillkom efter uppförandet av byggnaden från 1930-talet.
106	Konstruktionslager		Konstruktionslager bestående enbart av sten i storlek upp till cirka 0,8 meter. Stenarna låg tätt packat mellan mur 102, 103 och 108 på en yta som var 3,3 x 2,0 meter stor. Stenarna låg uppfyllda från schaktets lägstanivå på 0,7 m.ö.h. upp till samma nivå som mur 103 och 108 omkring 1,8–1,9 m.ö.h. Påträffades under konstruktion 101.
107	Utfyllnadslager		Utfyllnadslager innehållande mörkbrun silt och sand samt enstaka stenar och tegel nordväst om konstruktion 109 och sydväst om både konstruktion 103 och 109. Tjocklek: 1,3 meter.
108	Stenfundament	1,8	Stenfundament som var sammanbyggd med mur 103 i sydväst och mur 109 i nordväst. Lager 106 som var en fyllning med sten som låg tätt packad mot mur 108 i sydost. Fundamentet var 3,4 meter lång (ej avgränsad i nordost), 3,3 meter bred och 1,15 meter hög. Påträffades under konstruktion 101.
109	Grundmur	1,9	Grundmur mellan lager 107 i nordväst, mur 103 och 108 i sydost. Muren var 7,65 meter lång, 1,60 meter bred och lika hög och bestod av granitstenar med slåthuggna sidor. I den sydvästra delen fanns en 0,3 meter bred avsats på den sydöstra sidan av muren cirka 0,5 meter ner från toppen. Inklusivt avsatsen var muren 1,9 meter bred. I sydväst hade muren blivit förstörd i samband med byggandet av en betongtrappa på 1900-talet.
110	Avsatt lager		Avsatt lager innehållande stora mängder träkol i direkt anslutning till en ugn 111. Lagret var 2,95 x 2,1 meter stort och cirka 0,05–0,1 meter tjockt och låg mellan stenmur 103 och 109 samt ovanpå konstruktionslager 112.
111	Ugn		En oregelbundet utformad ugn troligen konstruerad av sandsten. Bestod av två yttre långsidor som var 1,95 respektive 2,15 meter långa. I övrigt hade den sex sidor likt trappsteg närmast lager 110.
112	Konstruktionslager		Konstruktionslager under lager 110 som bestod av stora mängder tegelstenar och en del sten. Lagret var 2,95 x 2,1 meter stort och omkring 0,4 meter tjockt. Under lagret vidtog lager 107.

Rapporter från Arkeologikonsult 2020:3305